ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра реабілітаційних технологій

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

«ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ ВПО, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ»

Здобувачки освіти:
Близниченко Таїсії Дмитрівни

Науковий керівник:
к.псих.н. Мазур В.М.

Рецензент:
д.пед.н., доцент Султанова Н.В.

Допущено до захисту рішенням кафедри реабілітаційних технологій
Протокол №11 від « 01» червня 2026р.
Завідувач кафедри _____ Башинська О.І.
(підпис)

Вінниця 2026

ЗМІСТ

ВСТУП …… 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ …….. 7

1.1. Поняття та соціальний статус внутрішньо переміщених осіб в Україні ……..... 7

1.2. Соціально-психологічні проблеми сімей ВПО, що мають дітей … 13

1.3. Теоретичні засади соціальної роботи з сім'ями ВПО …….. 19

Висновки до 1 розділу …….. 27

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ ВПО, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ …….. 29

2.1. Основні напрями діяльності соціального працівника у роботі з сім'ями ВПО ……. 29

2.2.. Методи і форми соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб …… 36

2.3. Практичні рекомендації щодо вдосконалення роботи соціального працівника з сім'ями ВПО …… 48

Висновки до 2 розділу …….. 53

ВИСНОВКИ ……... 56

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..… 59

ДОДАТКИ ……...… 61

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні соціальні та політичні умови в Україні призвели значне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, які були змушені залишити місця свого постійного життя внаслідок війни, загрози життю та безпеці населення. Серед цієї категорії населення найважливішою ланкою є родини, що виховують дітей. Вимушене переселення супроводжується втратою майна, роботи, звичного соціуму, порушеннями звичного образу життя та необхідністю пристосування до нових умов життя в новому суспільстві.

Особливу скруту становить забезпечення найбільш зручних та сприятливих умов життєдіяльності та виховання дітей у родинах внутрішньо переміщених осіб. Діти часто переживають психологічні травми, пов’язані з подіями війни, зміною місця проживання, розлученням з друзями та звичним соціальним колом, рідним домом та різними звичними речами. Це може проявлятися у підвищеній тривозі, емоційній нестабільності, складнощах звикання до нових освітніх закладів та соціуму.

У таких умовах першочергово перевищує роль соціального працівника, робота якого спрямована на надання усієї можливої підтримки родинам внутрішньо переміщених осіб (ВПО), сприяння їх соціальній адаптації, вирішення соціальних та побутових проблем, а також надання психологічної підтримки дітей та батьків. Робота соціального працівника передбачає використання різних форм і методів соціальної допомоги, ведення взаємодії між соціальними службами, освітніми та медичними установами, а також різними громадськими організаціями.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, міжнародні документи, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, статистичні та аналітичні матеріали державних установ і міжнародних організацій, що висвітлюють проблеми внутрішнього

переміщення населення, соціального захисту дітей та сімей, а також особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

У процесі дослідження використано положення Конституції України, Законів України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про соціальні послуги», «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», а також інших нормативно-правових актів, що регламентують надання соціальної підтримки сім'ям ВПО.

Теоретичну основу роботи становлять наукові праці українських дослідників у галузі соціальної роботи, соціальної педагогіки, психології та соціальної політики, присвячені питанням вимушеної міграції, соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, захисту прав дітей та підтримки сімей у кризових життєвих обставинах. Проблема соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та особливостей роботи з сім'ями ВПО, що мають дітей, знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи з різними категоріями населення досліджували І. Звєрєва, А. Капська, В. Поліщук, О. Безпалько, Л. Міщик, С. Харченко, Н. Максимовська та інші.

Питання соціального захисту, адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб висвітлювали у своїх працях Е. Лібанова, О. Малиновська, У. Садова, Т. Семигіна, І. Гнибіденко, Л. Черенько та інші дослідники. Значну увагу науковці приділяли проблемам соціальної вразливості сімей ВПО, їх соціально-психологічній адаптації та механізмам державної підтримки.

Особливості психологічного стану дітей та сімей, які пережили вимушене переселення, травматичний досвід і кризові життєві обставини, досліджували С. Максименко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, В. Панок, Л. Карамушка та інші українські вчені.

Окремі аспекти міжнародного досвіду підтримки вимушено переміщеного населення представлені у працях М. Кастельса, Е. Гідденса, А. Маслоу, а також у дослідженнях міжнародних організацій, зокрема UNHCR, UNICEF та IOM.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема організації ефективної соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей, в умовах сучасних викликів залишається актуальною та потребує подальшого наукового осмислення.

Важливим джерелом інформації стали аналітичні звіти та статистичні дані Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України, міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), Дитячого фонду ООН (UNICEF), Міжнародної організації з міграції (IOM), а також матеріали громадських організацій, що здійснюють підтримку внутрішньо переміщених осіб.

Комплексне використання зазначених джерел забезпечило всебічне дослідження особливостей роботи соціального працівника з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей, та дозволило сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної підтримки цієї категорії населення.

Метою дослідження є теоретичний аналіз та визначення особливостей роботи соціального працівника з сім'ями внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами.

Предмет дослідження – особливості професійної роботи соціального працівника з сім'ями ВПО, що мають дітей.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

роаналізувати наукові підходи до проблеми внутрішнього переміщення

людей. Визначити основні соціальні та психологічні проблеми родин ВПО, що мають дітей.

озкрити напрями та методи роботи соціального працівника з такими родинами. Охарактеризувати методи соціальної підтримки та соціального супроводу родин внутрішньо переміщених осіб.

адати рекомендації щодо змін в роботі соціального працівника з сім'ями ВПО на міжнародному рівні.

Методи дослідження: аналізування та узагальнення наукової літератури; системи теоретичних джерел; порівняння та узагальнення наукових досліджень до проблеми соціальної роботи з ВПО.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів у діяльності соціальних працівників, фахівців соціальних служб, педагогів та психологів, служб які працюють із сім'ями ВПО.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена логікою дослідження, його завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (40 джерел) та додатку. Загальний обсяг дипломної роботи становить 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Поняття та соціальний статус внутрішньо переміщених осіб в Україні

Поняття «внутрішньо переміщена особа» розглядається як у міжнародному, так і в національному правовому полі. Відповідно до Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року, внутрішньо переміщеними особами вважаються люди або групи людей, які були змушені залишити місце свого постійного проживання через воєнні конфлікти, прояви насильства, масові порушення прав людини, надзвичайні ситуації чи стихійні лиха, однак не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [13].

На відміну від біженців, внутрішньо переміщені особи залишаються громадянами власної держави та перебувають під її юрисдикцією. Саме тому на державу покладається відповідальність щодо забезпечення захисту прав ВПО, надання їм соціальної підтримки та створення умов для безпечного проживання [1; 13].

Міжнародні документи визначають низку базових прав внутрішньо переміщених осіб, серед яких:

право на безпеку та захист життя;

право на житло та гуманітарну допомогу;

право на свободу пересування і самостійний вибір місця проживання;

право на соціальний захист та доступ до державних послуг;

право на компенсацію майнових втрат;

право на добровільне повернення, інтеграцію або переселення.

Організація Об'єднаних Націй наголошує, що підтримка внутрішньо переміщених осіб не повинна обмежуватися лише реагуванням на кризову ситуацію. Важливим завданням держави є створення умов для

довготривалої адаптації, соціальної інтеграції та психологічної реабілітації переселенців [14; 18].

Сім'ї внутрішньо переміщених осіб нерідко переживають значні труднощі, які негативно позначаються на психологічному стані, соціальній адаптації та можливості забезпечення базових потреб дітей. Особливо складною є ситуація родин, які були змушені евакуюватися з тимчасово окупованих територій під постійною загрозою для життя та здоров'я.

Прикладом таких обставин може бути історія моєї родини, яка зіткнулася з усіма труднощами вимушеного переселення після окупації Херсонської області. Із перших днів окупації населення міста перебувало у стані постійної небезпеки. У Херсоні фіксувалися випадки насильства щодо мирного населення, незаконні перевірки, затримання громадян, психологічний тиск та обмеження свободи пересування. Люди жили в умовах невизначеності та страху, а будь-яка спроба евакуації супроводжувалася ризиком для життя через контроль доріг військовими та постійні обстріли.

У таких умовах моя мама разом із дитиною прожили близько двох місяців. Постійна тривога, інформаційна ізоляція, відсутність стабільності та небезпека значно впливали на емоційний стан усіх членів сім'ї. Подібний досвід є характерним для багатьох родин внутрішньо переміщених осіб із південних регіонів України, де окупація супроводжувалася грубими порушеннями прав цивільного населення.

Через певний час з'явилася можливість евакуації через Запорізький напрямок. Завдяки допомозі людини, яка погодилася організувати виїзд та супроводжувати евакуацію, моя родина змогла залишити окуповану територію. Незважаючи на складність та небезпечність дороги, мама з дитиною дісталися Житомира, де отримали тимчасовий прихисток і можливість відносно безпечного проживання.

Наведений приклад демонструє найбільш поширені проблеми, з якими стикаються сім'ї ВПО:

• психологічні травми дітей, які стали свідками військових дій, руйнувань та небезпеки;

• постійний емоційний стрес дорослих, відповідальних за безпеку дітей;

• страх евакуації, через який багато людей тривалий час залишалися в небезпечних умовах;

• ризик роз'єднання сімей унаслідок мобілізації, догляду за родичами або необхідності залишатися на окупованих територіях;

• труднощі адаптації після переїзду, пов'язані зі зміною соціального середовища, житла та способу життя.

Таким чином, досвід моєї родини відображає типові виклики, характерні для значної кількості сімей внутрішньо переміщених осіб, які були змушені залишити Херсонську область та інші окуповані регіони України. Це ще раз підтверджує необхідність посилення соціальної та психологічної підтримки переселенців, особливо дітей, які пережили травматичні події.

Соціальна робота з сім'ями внутрішньо переміщених осіб є одним із важливих напрямів державної соціальної політики. Її основною метою є надання допомоги людям, які втратили звичні умови життя через війну або інші надзвичайні обставини [20; 22; 25]..

Вимушене переселення суттєво змінює життя сімей. Люди втрачають житло, роботу, соціальні контакти та звичне середовище, що негативно впливає на їхній емоційний стан і здатність адаптуватися до нових умов. Особливо вразливими є сім'ї з дітьми, оскільки діти значно гостріше реагують на стресові ситуації та зміну життєвих обставин.

Соціальна робота з такими родинами базується на комплексному підході та включає:

• соціальну підтримку;

• психологічну допомогу;

• педагогічний супровід дітей;

• сприяння соціальній адаптації [20; 21; 27]..

Соціальні працівники надають допомогу у вирішенні питань оформлення документів, отримання соціальних виплат, пошуку житла та працевлаштування. Водночас важливим напрямом їхньої діяльності є організація психологічної підтримки дітей і дорослих, які пережили стресові або травматичні події.

Комплексна допомога сприяє поступовій адаптації переселенців до нових умов життя, відновленню соціальних зв'язків та стабілізації сімейних відносин.

Основним нормативно-правовим документом, який регулює права внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 2014 року [1].

Закон визначає:

• правовий статус ВПО;

• порядок взяття на облік;

• процедуру оформлення довідки переселенця;

• гарантії соціального захисту;

• право на щомісячну державну допомогу;

• право на освіту, медичне обслуговування та безпечні умови проживання;

• механізми гуманітарної, фінансової та психологічної підтримки.

Окрім цього, в Україні діють:

• Постанова Кабінету Міністрів України №505 щодо порядку взяття ВПО на облік;

• Постанова №332 про надання допомоги внутрішньо переміщеним особам;

• нормативні документи Пенсійного фонду України щодо соціальних виплат переселенцям;

• порядок взаємодії соціальних служб із ВПО [4; 5].

Попри наявність достатньо розвиненої нормативної бази, на практиці переселенці нерідко стикаються з труднощами у доступі до соціальних послуг. Серед основних проблем можна виділити бюрократичні процедури, перевантаженість соціальних служб та суб'єктивне ставлення окремих працівників державних установ.

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2025 — початок 2026 року в Україні офіційно зареєстровано близько 4,6–4,62 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Це свідчить про те, що Україна переживає одну з найбільших хвиль внутрішнього переміщення населення в Європі за останні десятиліття [8; 12].

Частка ВПО становить приблизно 12 % населення країни, а понад 70 % переселенців перебувають у цьому статусі більше двох років. Такі показники свідчать про тривалий характер внутрішнього переміщення та поступове формування ВПО як окремої соціальної групи.

Демографічна структура внутрішньо переміщених осіб має свої особливості:

• жінки становлять близько 60 % від загальної кількості ВПО;

• чоловіки — близько 40 %;

• доросле населення налічує понад 3,7 млн осіб;

• кількість дітей становить приблизно 830–840 тисяч [8; 11; 15].

Подібна структура пояснюється мобілізаційними процесами та тим, що значна частина чоловіків залишається у районах бойових дій або проходить військову службу.

У зв'язку з цим формуються специфічні соціальні потреби:

• підвищується попит на соціальні послуги для дітей;

• зростає навантаження на жінок як основних доглядальників;

• посилюється потреба у психологічній підтримці сімей.

Розселення внутрішньо переміщених осіб територією України є нерівномірним. Найбільша концентрація переселенців спостерігається у

прифронтових регіонах, великих містах та центральних і західних областях України. Зокрема, у Києві проживає понад 430 тисяч ВПО.

Така ситуація створює додаткове навантаження на інфраструктуру міст, ринок праці, систему соціального забезпечення та житловий сектор приймаючих громад.

Сучасні дослідження свідчать, що значна частина внутрішньо переміщених осіб стикається з економічними труднощами. Багато людей втратили постійне місце роботи, мають нестабільні доходи та змушені залежати від соціальних виплат або гуманітарної допомоги [9; 19; 35].

Крім того:

• лише частина ВПО змогла повноцінно інтегруватися у ринок праці;

• близько 10 % переселенців беруть участь у державних житлових чи кредитних програмах.

Це свідчить про обмежений доступ переселенців до економічних ресурсів та необхідність подальшої державної підтримки.

Однією з головних характеристик сучасного внутрішнього переміщення є його тривалий характер. Більшість ВПО перебувають у статусі переселенців понад два роки, а значна частина не має можливості повернутися до місць постійного проживання через безпекові ризики.

Такі обставини призводять до:

• втрати звичних соціальних зв’язків;

• зміни соціальної ідентичності;

• необхідності тривалої адаптації до нових умов життя;

• формування нових соціальних ролей.

Однією з найбільш гострих проблем для внутрішньо переміщених осіб залишається житлове питання. У 2026 році державні житлові програми планують охопити лише близько 41 тисячі ВПО, що становить незначну частину від загальної кількості переселенців.

Більшість внутрішньо переміщених осіб:

• орендують житло;

• проживають у тимчасових умовах;

• або залежать від допомоги родичів, волонтерів чи держави.

Отже, аналіз сучасного становища внутрішньо переміщених осіб в Україні дозволяє виокремити основні соціальні особливості цієї групи:

1. Масовий характер явища — понад 4,6 млн осіб.
2. Переважання жінок і дітей серед переселенців.
3. Тривалий характер внутрішнього переміщення.
4. Економічна вразливість та залежність від соціальної допомоги.
5. Нерівномірне розселення населення та перевантаження окремих регіонів.
6. Гостра житлова проблема та обмежений доступ до постійного житла.

1.2. Соціально-психологічні проблеми сімей ВПО, що мають дітей

Соціально-психологічні проблеми сімей внутрішньо переміщених осіб, які виховують дітей, є одними з найбільш актуальних наслідків воєнних подій в Україні. Вимушене переселення суттєво змінює умови життя родини, впливає на психологічний стан її членів, соціальні зв’язки, матеріальне становище та здатність адаптуватися до нового середовища. Особливо вразливими у цій ситуації є діти, оскільки вони гостро реагують на втрату стабільності, звичного оточення та відчуття безпеки.

Соціальна підтримка сімей ВПО передбачає допомогу у забезпеченні базових потреб, оформленні необхідних документів, отриманні державних виплат, гуманітарної допомоги та доступу до медичних послуг. У таких умовах важливе значення має професійна діяльність соціальних працівників, які повинні оперативно реагувати на потреби родин, надавати достовірну інформацію та допомагати зменшувати рівень додаткового психологічного напруження [2; 10; 39].

Не менш важливим напрямом є психологічна підтримка внутрішньо переміщених сімей. Вона включає кризове консультування, проведення індивідуальних і групових занять, навчання методам подолання стресу та емоційної саморегуляції. Особливого значення набуває робота з батьками, оскільки емоційний стан дорослих безпосередньо впливає на психологічне самопочуття дитини. Спокійні та емоційно стабільні батьки здатні ефективніше підтримувати дітей у процесі адаптації.

Однією з найбільш травматичних подій для внутрішньо переміщених осіб є втрата власного дому та звичного способу життя. Вимушене переселення нерідко супроводжується тривалими негативними психологічними наслідками, серед яких:

- хронічний стрес;
- депресивні стани;
- емоційне виснаження;
- порушення сну;
- відчуття нестабільності та невизначеності;
- соціальна ізоляція;
- зниження рівня довіри до оточення;
- постійна тривога за близьких;
- труднощі у прийнятті рішень.

Найбільш гостро наслідки вимушеного переміщення переживають діти, люди похилого віку, особи з хронічними захворюваннями та жінки, на яких переважно покладається емоційна й побутова відповідальність за сім’ю.

Особливо вираженими психологічні наслідки є у дітей, які пережили окупацію або перебували в зоні бойових дій. Такі діти часто стають свідками небезпеки, постійного страху, нестачі інформації та емоційного напруження дорослих. Подібні переживання значно перевищують рівень дитячої психологічної стійкості та можуть залишати тривалий емоційний слід.

Прикладом може бути ситуація, яка виникла у моїй родині. Моя дитина разом із мамою перебувала на окупованій території Херсона близько двох місяців. Після евакуації через Запоріжжя до Житомира дитина тривалий час не могла повністю адаптуватися до нових умов життя та емоційно переживала наслідки пережитого.

У перші тижні після переїзду спостерігалися такі прояви:

• сильний страх перед гучними звуками;

• підвищена тривожність;

• страх залишатися наодинці;

• плач під час розмов про рідний дім;

• порушення сну та часті нічні пробудження.

Будь-які різкі звуки — грім, стукіт дверей чи салюти — викликали у дитини асоціації з обстрілами. Також складними були розмови про Херсон, знайомі місця чи друзів, оскільки дитина важко переживала втрату звичного середовища.

Подібні реакції є характерними для багатьох дітей, які пережили окупацію, евакуацію або тривалий стрес у зоні небезпеки [17; 18; 36]. Дослідження українських та міжнародних фахівців у сфері дитячої психології свідчать, що серед дітей ВПО часто спостерігаються:

• гіперчутливість до звуків;

• підвищена тривожність;

• страх розлуки з близькими;

• емоційна нестабільність;

• порушення сну;

• труднощі адаптації у новому середовищі;

• відтворення травматичних подій у грі або творчості.

Деякі діти у своїх іграх відтворюють пережиті події: малюють військову техніку, руйнування, імітують сигнали небезпеки або «грають у війну». Такі дії можуть бути способом психологічного проживання травматичного досвіду.

Усі зазначені прояви свідчать про наявність посттравматичних стресових реакцій різного ступеня вираженості. Саме тому робота соціальних працівників і психологів із дітьми ВПО повинна бути максимально чутливою, системною та орієнтованою на забезпечення психологічної безпеки дитини.

Діти, які пережили окупацію, вимушене переселення або бойові дії, мають специфічні психологічні потреби, пов’язані з відновленням емоційної рівноваги та відчуття стабільності.

Насамперед важливо забезпечити дитині відчуття безпеки. Після пережитого стресу дитина повинна відчути, що небезпека минула, а поруч є дорослі, здатні її захистити. Для цього необхідними є:

• стабільний режим дня;

• спокійна атмосфера у сім’ї;

• мінімізація конфліктних ситуацій;

• доступне пояснення подій відповідно до віку дитини.

Важливу роль також відіграє стабільність і рутина. Регулярний режим харчування, сну, навчання та відпочинку допомагає дитині поступово повернути відчуття контролю над власним життям.

Не менш значущою є потреба у вираженні емоцій. Багато дітей не можуть відкрито говорити про свої переживання, тому важливо створити безпечний простір, де дитина може висловлювати емоції через гру, творчість, малювання або спілкування.

Особливої уваги потребує питання емоційної прив’язаності. Для дітей надзвичайно важливо мати поруч стабільного дорослого, який забезпечує підтримку, любов і відчуття захищеності. Для тих дітей, які пережили розлуку з одним із батьків через війну, ця потреба є ще більш вираженою.

Також важливою є соціалізація дитини після переїзду. Втрата друзів, звичного колективу та соціального середовища нерідко призводить до

почуття самотності й ізоляції. У зв’язку з цим батьки та соціальні працівники мають допомагати дитині:

• адаптуватися до нового колективу;

• знаходити нових друзів;

• брати участь у гуртках та групових заняттях;

• поступово інтегруватися у нове середовище.

Для психологічного благополуччя дитини важливим є також відновлення відчуття дому. В умовах вимушеного переселення необхідно створити максимально комфортний і стабільний простір, використовуючи звичні речі, сімейні традиції та спільні ритуали.

У деяких випадках дітям необхідна професійна психологічна допомога. Робота дитячого психолога, соціального педагога або травма-терапевта допомагає зменшити рівень тривожності, пропрацювати пережитий досвід і сприяти подальшому емоційному розвитку дитини [17; 18; 36].

У моїй родині після евакуації дитина тривалий час переживала страхи та емоційну нестабільність, особливо реагуючи на тему дому та гучні звуки. Як доросла людина, яка проходила службу у Збройних Силах України, я використовувала декілька підходів, що допомогли дитині поступово адаптуватися до нових умов життя.

Одним із важливих рішень стало пояснення поняття дому як простору, де є близькі люди, підтримка та любов, а не лише фізичне місце проживання. Це допомогло зменшити емоційне напруження, пов’язане з втратою житла.

Також значну роль відіграло ігрове навчання. За допомогою освітніх ігор та платформ дитина поступово поверталася до навчального процесу, розвивала навички читання та вивчення англійської мови. Такі заняття створювали безпечний простір для емоційного контакту та спілкування.

Важливим аспектом стало врахування думки дитини під час прийняття рішень щодо навчання, адаптації та повсякденних питань. Це допомогло дитині відчути власну значущість і контроль над ситуацією.

Окрім цього, підтримка зв’язку з близькими навіть на відстані сприяла формуванню відчуття стабільності та емоційної безпеки.

Завдяки комплексному підходу дитина змогла поступово адаптуватися до нового середовища, знизити рівень тривожності та успішно розпочати навчання у школі.

В умовах воєнного конфлікту проблема забезпечення безперервності освіти для дітей із сімей ВПО набуває особливої актуальності. Освіта виконує не лише навчальну функцію, а й забезпечує соціалізацію, психологічну стабілізацію та підтримку емоційного стану дитини.

Однією з головних проблем є переривання освітнього процесу через евакуацію та зміну місця проживання. Діти часто втрачають доступ до попереднього навчального закладу, що призводить до освітніх прогалин.

Складним є також процес адаптації до нових освітніх умов. Діти змушені інтегруватися в нові колективи, де можуть виникати труднощі у спілкуванні, почуття ізоляції або нерозуміння з боку однолітків.

Психоемоційний стан дітей безпосередньо впливає на їхню здатність навчатися. Тривожність, наслідки пережитого стресу, проблеми з концентрацією уваги та емоційна нестабільність ускладнюють процес засвоєння навчального матеріалу.

Окремою проблемою є доступ до дистанційної освіти. Не всі сім’ї ВПО мають необхідну техніку або стабільне інтернет-з’єднання, що створює нерівність у доступі до освітніх ресурсів.

У регіонах, які приймають велику кількість переселенців, освітні заклади нерідко перевантажені. Це ускладнює можливість забезпечення індивідуального підходу до дітей та психологічної підтримки.

Матеріально-побутові труднощі також суттєво впливають на життя сімей ВПО. Найгострішою проблемою залишається житлова

нестабільність. Значна частина родин проживає у тимчасових умовах, які не завжди відповідають необхідним стандартам безпеки та комфорту [8; 15; 35].

Серйозною проблемою є втрата стабільного доходу. Вимушене переміщення часто супроводжується втратою роботи, а пошук нового працевлаштування ускладнюється високою конкуренцією та економічною нестабільністю.

Унаслідок цього багато сімей стають залежними від державної допомоги та гуманітарної підтримки, якої нерідко недостатньо для забезпечення базових потреб.

Суттєвим фактором є також підвищення витрат на проживання, зокрема вартості оренди житла, продуктів харчування та комунальних послуг у регіонах прийому ВПО.

Поширеними залишаються труднощі з доступом до якісного харчування, медичних послуг, одягу та інших необхідних ресурсів. Особливо складною є ситуація для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю та літніх людей.

Додатковими труднощами є бюрократичні процедури, пов’язані з оформленням соціальних виплат, відновленням документів та підтвердженням статусу ВПО [1; 2; 35].

Перенаселеність житлових приміщень, відсутність особистого простору та постійний стрес часто стають причиною внутрішньосімейних конфліктів і психологічного напруження.

Отже, соціально-психологічні, освітні та матеріально-побутові труднощі сімей внутрішньо переміщених осіб мають комплексний і взаємопов’язаний характер. Їх подолання потребує системної державної політики, міжвідомчої взаємодії та ефективної соціально-психологічної підтримки сімей і дітей, які пережили вимушене переселення.

1.3. Теоретичні засади соціальної роботи з сім’ями ВПО

Внаслідок вимушеного переселення сім’ї внутрішньо переміщених осіб стикаються з великою кількістю складних життєвих обставин, серед яких особливе місце займають психологічне напруження, переживання травматичних подій, втрата житла, розрив соціальних контактів та необхідність адаптації до нових умов проживання. За таких умов особливої важливості набуває створення комплексної системи підтримки, здатної забезпечити відновлення психологічного та соціального благополуччя як дітей, так і дорослих членів родини. Значна роль у цьому процесі належить соціальним працівникам, які поєднують соціальну, психологічну, інформаційну та матеріальну допомогу.

Підтримка родин, які були змушені змінити місце проживання через воєнні дії, потребує системного підходу як з боку державних структур, так і на рівні територіальних громад. Події останніх років, пов’язані з постійною небезпекою, обстрілами та нестабільною безпековою ситуацією, продемонстрували недостатню ефективність окремих механізмів соціального захисту, що не завжди здатні повною мірою забезпечити потреби сімей ВПО [20; 25; 29].

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення соціальної підтримки є забезпечення доступу до кваліфікованої психологічної допомоги. Діти, які переживають зміну соціального середовища, постійний стрес та відчуття небезпеки, потребують не лише підтримки у закладах освіти, а й професійної психологічної допомоги. Водночас важливо приділяти увагу й емоційному стану батьків, адже психологічний клімат у сім’ї безпосередньо впливає на емоційне благополуччя дитини, її поведінку та відчуття захищеності.

Іншим важливим напрямом є підвищення ефективності діяльності соціальних служб. На практиці багато сімей ВПО стикаються з бюрократичними труднощами, недостатньою поінформованістю або

формальним ставленням окремих працівників, що ускладнює процес отримання допомоги. Подібні ситуації здатні викликати додаткове психологічне навантаження та негативно позначатися на емоційному стані членів родини. Саме тому важливо вдосконалювати професійну підготовку соціальних працівників, забезпечувати дотримання етичних стандартів та створювати механізми отримання зворотного зв'язку від отримувачів соціальних послуг.

Окремого значення набуває питання безпеки населення та підготовленості громад до надзвичайних ситуацій. Події, пов'язані з обстрілами Подільська дронами-«шахідами», засвідчили необхідність забезпечення населення доступними та безпечними укриттями, а також проведення інформаційної роботи щодо дій під час повітряної тривоги. Для сімей, які проживають у багатоповерхових будинках без облаштованих укриттів, проблема швидкого доступу до безпечного місця є особливо актуальною. Перебування в умовах постійної небезпеки спричиняє значне емоційне напруження як у дорослих, так і в дітей. Після подібних подій діти тривалий час можуть перебувати у стані тривоги, страху та психологічної напруги, що потребує підтримки з боку батьків та фахівців.

Важливим складником соціальної адаптації дітей ВПО є створення сприятливого освітнього та позашкільного середовища. Участь у гуртках, творчих або спортивних секціях сприяє розвитку комунікативних навичок, формуванню нових соціальних зв'язків та стабілізації емоційного стану дитини. Дружнє оточення та можливість займатися улюбленою діяльністю допомагають дитині швидше інтегруватися у нове середовище та відновити відчуття психологічної рівноваги.

Вагому роль у підтримці дітей внутрішньо переміщених осіб відіграє громада. Навіть ефективна державна система соціального захисту не може повною мірою функціонувати без активної участі місцевих жителів, освітніх закладів, медичних установ, волонтерів і громадських організацій.

Саме взаємодія всіх соціальних інституцій створює умови для формування безпечного й підтримувального середовища для дитини [20; 21; 25].

Одним із ключових аспектів діяльності громади є забезпечення безпечного простору для дітей. У населених пунктах, які періодично зазнають обстрілів, важливо не лише облаштовувати укриття, а й забезпечувати їх доступність, належний санітарний стан та можливість швидкого реагування під час небезпеки. Для дитини надзвичайно важливим є усвідомлення того, що дорослі контролюють ситуацію та здатні забезпечити її захист.

Особливе значення у процесі адаптації дітей ВПО мають заклади освіти, оскільки саме школа стає одним із головних соціальних середовищ після сім'ї. Атмосфера підтримки, толерантності та прийняття, створена педагогами, психологами та соціальними педагогами, позитивно впливає на емоційний стан дитини та полегшує процес адаптації до нових умов життя.

Не менш важливою є діяльність громадських і волонтерських організацій, які забезпечують гуманітарну, психологічну, культурну та освітню підтримку. Реалізація подібних ініціатив сприяє швидшій інтеграції сімей ВПО у нове середовище та формує у дітей відчуття підтримки й соціальної значущості.

Важливим напрямом діяльності громади є створення умов для повноцінної соціалізації дітей шляхом організації спортивних секцій, творчих студій та гуртків. Участь у таких видах діяльності дозволяє дітям відновити відчуття стабільності, знайти нових друзів та реалізувати власні здібності й таланти.

Таким чином, саме громада формує середовище, у якому дитина-переселенець може відчути себе частиною суспільства. Співпраця сім'ї, освітніх установ, соціальних служб та громадських організацій утворює цілісну систему підтримки, що сприяє успішній адаптації та психологічному благополуччю дітей.

У процесі адаптації дітей, які пережили вимушене переселення, важливе місце займає психологічний стан батьків. Саме дорослі забезпечують дитині відчуття стабільності, захищеності та емоційної підтримки, тому допомога має бути спрямована не лише на дитину, а й на всю родину загалом.

Багато сімей ВПО переживають значні труднощі, пов’язані з втратою житла, повторними переїздами, економічною нестабільністю та емоційним виснаженням. Пережиті обстріли та постійне відчуття небезпеки негативно впливають на психологічний стан як дорослих, так і дітей. У подібних ситуаціях особливо важливими є психологічна стійкість батьків, їхня здатність підтримати дитину та забезпечити їй відчуття безпеки навіть у кризових умовах.

Крім психологічних труднощів, батьки ВПО нерідко стикаються з бюрократичними проблемами, недоліками в роботі соціальних служб або неетичним ставленням окремих працівників. Такі ситуації можуть посилювати тривожність, викликати недовіру до системи соціальної підтримки та негативно впливати на загальний емоційний стан родини.

Саме тому актуальним є створення комплексних програм підтримки батьків, які можуть включати:

• психологічне консультування для подолання стресу та емоційного виснаження;

• інформаційну підтримку щодо соціальних прав та державних виплат;

• організацію груп взаємопідтримки для обміну досвідом;

• юридичну допомогу у вирішенні конфліктних або бюрократичних питань;

• навчальні програми з розвитку навичок стресостійкості та ефективної батьківсько-дитячої взаємодії.

Емоційний стан батьків безпосередньо впливає на психологічне благополуччя дитини. Своєчасна підтримка дорослих сприяє формуванню

довірливих сімейних взаємин, зниженню рівня тривожності та створенню атмосфери безпеки у родині.

Соціальна робота як професійна діяльність базується на системі гуманістичних, етичних та науково обґрунтованих принципів, які визначають характер взаємодії між фахівцем і клієнтом. В умовах сучасних соціальних трансформацій та воєнних викликів значення цих принципів суттєво посилюється.

Основоположним принципом соціальної роботи є принцип гуманізму, що передбачає визнання цінності та гідності кожної людини, її права на підтримку та розвиток. Практична реалізація цього принципу полягає у толерантному ставленні до клієнта та відмові від дискримінації чи стигматизації.

Важливе місце займає принцип соціальної справедливості, який передбачає забезпечення рівного доступу до соціальних послуг та захисту прав людини. Соціальний працівник у цьому контексті виступає посередником між клієнтом і соціальними інституціями та сприяє подоланню соціальної нерівності.

Принцип індивідуалізації допомоги орієнтує фахівця на врахування вікових, психологічних, соціальних та особистісних особливостей клієнта. Завдяки цьому соціальна допомога набуває адресного та ефективного характеру.

Не менш важливим є принцип конфіденційності, який забезпечує нерозголошення особистої інформації клієнта без його згоди. Дотримання цього принципу сприяє формуванню довірливих взаємин між клієнтом і соціальним працівником.

Принцип добровільності передбачає право клієнта самостійно приймати рішення щодо отримання допомоги та визначати рівень власної участі у процесі соціальної роботи.

Принцип комплексності ґрунтується на розгляді життєвих труднощів клієнта у взаємозв’язку соціальних, економічних, психологічних та

освітніх чинників, що дозволяє забезпечити цілісний підхід до вирішення проблем.

Важливу роль відіграє принцип партнерства, який передбачає співпрацю соціального працівника та клієнта як рівноправних учасників процесу допомоги.

Сучасна соціальна робота також спирається на принцип активізації ресурсів клієнта, який орієнтований на виявлення внутрішніх і зовнішніх можливостей особистості для подолання складних життєвих ситуацій.

Принцип професійної компетентності зобов'язує соціального працівника постійно вдосконалювати професійні знання та дотримуватися етичних стандартів діяльності.

Отже, система принципів соціальної роботи забезпечує її гуманістичний характер, професійну ефективність та відповідність сучасним суспільним викликам.

Соціальна робота із сім'єю передбачає використання різних теоретичних і практичних підходів, кожен із яких дозволяє розглядати проблеми сім'ї з різних позицій та визначати оптимальні шляхи допомоги.

Системний підхід розглядає сім'ю як єдину систему взаємопов'язаних елементів, у якій зміни в поведінці або стані одного члена родини впливають на функціонування всієї сім'ї.

Комплексний підхід передбачає одночасне вирішення психологічних, економічних, освітніх та правових проблем через міжвідомчу взаємодію соціальних служб, медичних закладів, освітніх установ та органів місцевого самоврядування.

Ресурсний підхід акцентує увагу на сильних сторонах сім'ї, її можливостях і потенціалі, сприяючи розвитку здатності самостійно долати труднощі.

Клієнт-центрований підхід базується на повазі до особистості клієнта та визнанні його активної ролі у процесі вирішення проблем.

Особливої актуальності в кризових умовах набуває кризовий підхід, спрямований на стабілізацію емоційного стану клієнтів та мінімізацію наслідків травматичних подій.

Екологічний підхід дозволяє розглядати сім'ю у взаємодії із соціальним, культурним та економічним середовищем.

Превентивний підхід орієнтований на попередження виникнення складних життєвих обставин шляхом раннього втручання та інформаційно-просвітницької роботи.

Реабілітаційний підхід спрямований на відновлення соціального функціонування сім'ї після пережитих кризових ситуацій та адаптацію до нових умов життя.

Таким чином, поєднання різних підходів забезпечує ефективність і гнучкість соціальної роботи із сім'ями ВПО.

У сучасному суспільстві соціальний працівник посідає важливе місце у системі соціального захисту населення. Його діяльність спрямована на підтримку осіб та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Однією з провідних функцій соціального працівника є посередницька функція, що полягає у налагодженні взаємодії між клієнтом та соціальними інституціями.

Консультативна функція передбачає надання психологічної, інформаційної та правової підтримки клієнтам.

Правозахисна функція полягає у захисті прав та інтересів людини, протидії дискримінації та забезпеченні соціальної справедливості.

Організаційна функція включає координацію соціальних послуг, залучення ресурсів громади та організацію програм підтримки.

Оцінювально-аналітична функція пов'язана з визначенням потреб клієнта, аналізом його життєвої ситуації та плануванням соціального втручання.

Реабілітаційна функція спрямована на відновлення соціальної активності та адаптацію клієнта до нових умов життя.

Профілактична функція передбачає попередження виникнення соціальних проблем через проведення консультацій, тренінгів та просвітницьких заходів . [20; 27; 30]

У роботі з вразливими категоріями населення особливого значення набувають професійні якості соціального працівника, серед яких:

• емпатія та здатність до співпереживання;

• толерантність;

• комунікативна компетентність;

• стресостійкість;

• етичність і відповідальність;

• здатність до аналізу та прийняття рішень.

У роботі із сім’ями внутрішньо переміщених осіб соціальний працівник також виконує функцію соціальної адаптації, сприяючи інтеграції сім’ї у нове середовище, відновленню соціальних контактів та стабілізації життєвої ситуації.

Висновок до 1-го розділу

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми внутрішньо переміщених осіб та особливостей соціальної роботи з сім’ями ВПО, що мають дітей.

Встановлено, що внутрішньо переміщені особи є однією з найбільш соціально вразливих категорій населення, яка сформувалася внаслідок воєнних дій. Їх соціальний статус визначається законодавством України та міжнародними нормами, що гарантують право на захист, соціальну підтримку та інтеграцію. Водночас, попри наявність нормативно-правової бази, на практиці існують труднощі у реалізації цих прав, що ускладнює процес адаптації ВПО.

Проаналізовано соціально-психологічні проблеми сімей ВПО, зокрема тих, що мають дітей. Визначено, що вимушене переміщення спричиняє комплекс негативних наслідків: психологічну травматизацію, підвищений рівень тривожності, труднощі соціалізації, порушення освітнього процесу та погіршення матеріально-побутових умов. Особливо вразливою групою є діти, які переживають посттравматичні реакції та потребують спеціалізованої підтримки.

З'ясовано, що проблеми сімей ВПО мають системний характер і є взаємопов'язаними: матеріальні труднощі впливають на освітні можливості дітей, а психологічний стан батьків — на емоційний стан дитини.

Розкрито теоретичні засади соціальної роботи з сім'ями ВПО, які базуються на принципах гуманізму, індивідуального підходу, конфіденційності, комплексності та партнерства. Визначено, що ефективна соціальна робота повинна ґрунтуватися на системному, клієнт-центрованому та ресурсному підходах.

Таким чином, теоретичний аналіз показав, що сім'ї ВПО потребують комплексної підтримки, яка охоплює соціальні, психологічні, економічні та освітні аспекти, а також активної участі соціального працівника у процесі їх адаптації та інтеграції.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ ВПО, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ

2.1. Основні напрями діяльності соціального працівника у роботі з сім'ями ВПО

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами у світовій практиці почала активно розвиватися після завершення Другої світової війни. На сучасному етапі її основні положення регулюються міжнародним документом «Переміщені особи», ухваленим Міжнародною федерацією соціальних працівників у 2012 році. У цьому документі визначено, що діяльність із підтримки переміщених осіб повинна бути спрямована на забезпечення їхньої стійкості до кризових обставин, формування незалежності від гуманітарної допомоги, відновлення професійного потенціалу, сприяння працевлаштуванню та розвитку підприємницької активності. Важливим аспектом також є повернення людей до активної участі у суспільному житті, зміцнення соціальних зв'язків, забезпечення доступу до культурних та освітніх ресурсів, підтримка особистісного потенціалу та розвиток спроможності громади до самостійного вирішення соціальних проблем [13; 29; 30].

У міжнародній практиці соціальної роботи дослідник Д. Кокс приділяв значну увагу розробці загальних і спеціалізованих програм допомоги внутрішньо переміщеним особам. Ці програми охоплюють різні сфери життєдіяльності переселенців та спрямовані на покращення умов їхнього життя, соціальну інтеграцію та відновлення повноцінного функціонування у суспільстві.

До загальних програм підтримки ВПО належать:

• надання гуманітарної допомоги та забезпечення базових потреб, зокрема продуктами харчування, водою, житлом, медичними послугами та іншими необхідними ресурсами;

• соціальна реабілітація, що включає психологічну підтримку, консультування, розвиток соціальних навичок і реабілітаційні програми для осіб, які пережили травматичні події;

• розвиток громади через підтримку громадських ініціатив, формування соціальних зв'язків та сприяння взаємодії між мешканцями громади.

Серед спеціалізованих програм для внутрішньо переміщених осіб виокремлюють:

• підтримку сімей, яка передбачає організацію психосоціальних та освітніх програм для дітей, а також допомогу жінкам, які належать до вразливих категорій населення;

• програми репатріації та реінтеграції, спрямовані на повернення осіб до місць постійного проживання або їхню успішну інтеграцію у нове соціальне середовище;

• захист прав людини, що включає забезпечення доступу до освіти, медичних послуг, житла та інших видів соціального захисту;

• орієнтацію у правовому полі, яка передбачає юридичну підтримку та допомогу в оформленні необхідної документації.

Такі програми впроваджуються як державними структурами, так і міжнародними чи громадськими організаціями з метою забезпечення ефективної підтримки внутрішньо переміщених осіб та подолання наслідків вимушеної міграції [29; 31; 32].

Н. Гусак у своїх наукових дослідженнях розглядає різні стратегії втручання, що використовуються у міжнародній соціальній роботі з ВПО. Дослідниця умовно поділяє їх на короткострокові та довгострокові. До короткострокових належать кризове втручання, аутріч-робота та модель соціальної роботи, орієнтована на виконання конкретних завдань. Довгострокові стратегії ґрунтуються на системно-екологічному підході, у центрі якого перебувають концепції «людина в оточенні» та «економічна спроможність».

У межах кризового втручання застосовуються різноманітні техніки підтримки, серед яких:

• інформування клієнтів щодо можливостей отримання допомоги;

• використання буклетів, схем, дорожніх карт та інших засобів комунікації;

• визначення можливих джерел соціальної підтримки;

• вербалізація емоційних переживань;

• допомога у виборі стратегій поведінки;

• застосування рефлексивних методів;

• узгодження подальшого плану роботи та регулярний перегляд її результатів [20; 23; 27]..

Аутріч-робота або мобільна інтервенція передбачає надання соціальних послуг безпосередньо у місцях проживання внутрішньо переміщених осіб, поза межами соціальних установ. Модель соціальної роботи, орієнтована на завдання, базується на принципі «малих кроків», коли складні проблеми вирішуються поступово через виконання конкретних завдань, визначених під час взаємодії соціального працівника з клієнтом.

Стратегії довготривалого втручання спрямовані на багаторівневу підтримку ВПО. Вони охоплюють індивідуальну допомогу, взаємодію з громадою, представництво інтересів клієнтів та залучення їх до колективних суспільних ініціатив. Такі підходи сприяють відновленню соціальних зв’язків, створенню місцевих систем підтримки та активізації ресурсів громади.

На початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість людей, які були змушені покинути місця постійного проживання через бойові дії, стрімко зростала. Державна система соціального захисту виявилася недостатньо готовою до оперативного реагування на нові виклики. Саме тому значну частину допомоги переселенцям почали забезпечувати волонтерські організації, міжнародні фонди та громадські

ініціативи. Водночас діяльність таких організацій часто потребувала більшої системності та залучення кваліфікованих спеціалістів, оскільки навіть значна волонтерська підтримка не здатна повністю замінити ефективну державну систему реагування на кризу.

На сучасному етапі можна спостерігати суттєві зміни в організації соціальної підтримки ВПО. Важливу роль у координації допомоги відіграють гуманітарні штаби, обласні військові адміністрації, міжнародні організації та державні установи. Для вивчення потреб переселенців активно використовуються чатботи, гарячі телефонні лінії, соціальні мережі та інші цифрові засоби комунікації. Організовано системи прийому заявок на отримання ліків, продуктів харчування та інших видів допомоги. Значною мірою враховано досвід подій 2014–2015 років, що дозволило вдосконалити механізми надання соціальних послуг.

Сьогодні внутрішньо переміщених осіб умовно можна поділити на дві основні категорії:

Особи, які проживають у місцях компактного поселення — санаторіях, гуртожитках, таборах або установах соціального призначення. Такі заклади забезпечують базові умови проживання та певний рівень соціальної підтримки, хоча умови часто залишаються обмеженими.

Особи, які самостійно забезпечують себе житлом або проживають у родичів, друзів чи орендованих помешканнях. Вони можуть мешкати як у містах, так і в сільській місцевості, що створює додаткові труднощі щодо працевлаштування та доступу до соціальних послуг.

Належність до певної категорії визначає специфіку соціальної роботи та вибір відповідних методів підтримки.

А. Акмалова визначає три основні складові адаптації та акультурації переселенців: природно-антропологічну, духовно-культурну та агентно-професійну.

Природно-антропологічна складова пов’язана з адаптацією до нового територіального та соціального середовища. Вона охоплює питання житла,

пристосування до місцевих умов проживання та ознайомлення з особливостями регіону.

Духовно-культурна складова спрямована на збереження культурної ідентичності переселенців та їх інтеграцію у нове культурне середовище. Важливим завданням є підтримка національної самобутності та формування взаєморозуміння між переселенцями і місцевим населенням.

Агентно-професійна складова стосується професійної адаптації ВПО, сприяння працевлаштуванню та розвитку професійних навичок. Особлива увага приділяється підвищенню конкурентоспроможності переселенців на ринку праці.

На основі цих складових дослідниця визначає основні напрями соціальної роботи з ВПО:

Трудова та професійна адаптація.

Вирішення матеріальних проблем та забезпечення компенсацій.

Формування позитивних взаємин із місцевим населенням.

Психологічна адаптація та реабілітація.

Створення умов для успішної інтеграції у нове соціальне середовище.

В. Панок виокремлює широкий спектр напрямів соціальної роботи з вимушеними переселенцями.

Соціальний напрям охоплює соціальну діагностику, реабілітацію, допомогу в отриманні соціальних виплат, профілактику бездомності та взаємодію з різними установами.

Соціально-інформаційний напрям передбачає збір інформації про потреби ВПО та інформування переселенців щодо діяльності соціальних служб.

Соціально-психологічний напрям включає психологічне консультування, психокорекцію, кризову допомогу, тренінги та психопрофілактичну діяльність.

Соціально-педагогічний напрям спрямований на підтримку дітей та підлітків, контроль за здобуттям освіти, профорієнтацію та педагогічну допомогу.

Соціально-правовий напрям забезпечує захист прав переселенців та надання правових консультацій.

Медико-соціальний напрям включає консультування з медичних питань, допомогу в отриманні лікування та медичних засобів.

Фінансовий напрям пов’язаний із наданням матеріальної підтримки та позичок.

Соціально-економічний напрям орієнтований на розвиток економічної самостійності переселенців.

Матеріальний напрям передбачає забезпечення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими необхідними речами.

Соціально-трудовий напрям охоплює допомогу у працевлаштуванні, професійній підготовці та перепідготовці.

Дослідники А. Акмалова та В. Капіцин виділяють класичні та некласичні форми соціальної роботи з ВПО.

Класичні форми включають традиційні соціальні послуги та державну підтримку, що надаються всім категоріям громадян, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Некласичні форми ґрунтуються на використанні спеціалізованих методик реабілітації, психологічної підтримки та адаптації, орієнтованих на індивідуальні потреби клієнтів.

На сьогодні одним із найпоширеніших методів роботи з внутрішньо переміщеними особами є кейс-менеджмент або ведення випадку. Цей метод спрямований на підтримку соціальної адаптації ВПО та їхню успішну інтеграцію у суспільство.

Процес ведення випадку включає:

Виявлення складних життєвих обставин та потреб сім’ї.

Оцінювання складності ситуації та визначення необхідних послуг.

Формування мотивації до прийняття допомоги.

Розробку індивідуального плану роботи.

Реалізацію запланованих заходів.

Повторну оцінку результатів роботи.

Завершення супроводу після досягнення поставлених цілей.

Подолання складних життєвих обставин ВПО потребує комплексної соціальної, педагогічної, психологічної та правової підтримки.

Соціальна робота спрямована на створення умов для реалізації прав переселенців та їхньої адаптації до нових умов життя.

Соціально-педагогічна діяльність передбачає об’єднання ресурсів громади та сприяння інтеграції ВПО у нове соціальне середовище.

Психологічна робота орієнтована на подолання наслідків травматичних переживань, зниження рівня тривожності та розвиток здатності до адаптації.

Правова підтримка включає захист прав ВПО, юридичне консультування та представництво інтересів переселенців.

У процесі роботи з внутрішньо переміщеними особами соціальний працівник може виконувати різні професійні ролі:

• адвоката;

• експерта;

• посередника;

• помічника;

• соціального терапевта;

• медіатора;

• організатора соціального виховання;

• громадського діяча;

• менеджера соціальної роботи [20; 22; 23]..

Таким чином, поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб в Україні стала серйозним викликом для системи соціального захисту. Аналіз теоретичних підходів і практичного досвіду свідчить, що соціальна

робота з переселенцями реалізується через різноманітні напрями, форми та стратегії підтримки, спрямовані на забезпечення їхньої адаптації, інтеграції та соціального благополуччя.

2.2. Методи і форми соціальної роботи з сім’ями внутрішньо переміщених осіб

Соціально-педагогічна робота із сім’ями внутрішньо переміщених осіб є важливим напрямом сучасної соціальної політики держави, що спрямований на підтримку населення, яке зазнало негативних наслідків вимушеного переміщення. Її зміст полягає у створенні умов для відновлення соціального функціонування сім’ї, забезпечення належного рівня життя, психологічної стабілізації та інтеграції у нове соціальне середовище. Соціальна робота з родинами ВПО базується на принципах гуманізму, адресності, комплексності та індивідуального підходу до кожного випадку [2; 20; 21].

Соціально-педагогічна діяльність із сім’ями ВПО розглядається як система взаємодії між державними установами, соціальними службами, громадськими організаціями та самою сім’єю, спрямована на подолання складних життєвих обставин. Основною метою такої роботи є забезпечення умов для повноцінного фізичного, психічного, морального і соціального розвитку членів сім’ї, а також сприяння їх активній участі у суспільному житті.

У процесі внутрішнього переміщення сімей соціальна робота реалізується поетапно. Кожен із етапів має власні завдання, зміст діяльності та специфічні форми підтримки.

Перший етап охоплює період переїзду та тимчасового облаштування, який зазвичай триває до одного місяця. У цей час особливо важливим є оперативне реагування на базові потреби внутрішньо переміщених осіб. Соціальні працівники, волонтери та представники гуманітарних

організацій допомагають сім’ям організувати переїзд, забезпечують їх продуктами харчування, предметами першої необхідності, одягом, медикаментами та тимчасовим житлом. Значна увага приділяється наданню екстреної психологічної підтримки, оскільки більшість людей перебуває у стані гострого стресу, тривоги та емоційної нестабільності [16; 17; 36]..

На початковому етапі важливим завданням є також допомога у реєстрації статусу внутрішньо переміщеної особи. Саме отримання офіційного статусу ВПО відкриває можливість користуватися державними соціальними гарантіями, отримувати фінансову допомогу, медичні, освітні та адміністративні послуги. Соціальний працівник у цьому випадку виконує не лише консультативну, а й мотиваційну функцію, допомагаючи людині прийняти нові життєві обставини та адаптуватися до них.

Другий етап пов’язаний із тривалим облаштуванням сім’ї на новому місці проживання та її поступовою адаптацією до нових умов життя. Цей період може тривати до одного року і характеризується необхідністю вирішення широкого кола соціальних, побутових, психологічних та економічних проблем. Основними завданнями соціальної роботи є сприяння працевлаштуванню, пошуку постійного житла, забезпечення доступу до медичних та освітніх послуг, відновлення соціальних зв’язків і підтримка стабільного способу життя.

На цьому етапі активно застосовуються різноманітні методи соціальної роботи: соціальне консультування, кейс-менеджмент, соціальний супровід, кризове втручання, психологічна підтримка, групова робота та тренінгові програми. Особливого значення набуває допомога у подоланні соціальної ізоляції та формуванні позитивних взаємин між ВПО та приймаючою громадою [2; 10; 40]..

Третій етап передбачає інтеграцію сім’ї у нове соціальне середовище або підготовку до повернення на попереднє місце проживання. На цьому етапі соціальна робота орієнтована на розвиток самостійності сім’ї,

підвищення рівня її соціальної активності та формування стабільних життєвих перспектив. Якщо сім’я приймає рішення залишитися у приймаючій громаді, важливими стають питання професійного розвитку, участі у громадському житті, покращення житлових умов та формування відчуття соціальної приналежності [24; 25; 33].

У випадку повернення до попереднього місця проживання соціальні працівники допомагають сім’ям оцінити ризики, підготуватися до можливих труднощів та адаптуватися до нових умов після повернення. У будь-якому випадку важливе значення має розвиток внутрішніх ресурсів сім’ї, формування навичок самодопомоги та здатності самостійно вирішувати життєві проблеми.

Одним із провідних напрямів соціальної роботи із сім’ями ВПО є соціальна профілактика. Вона являє собою систему цілеспрямованих заходів, спрямованих на попередження виникнення соціальних, психологічних та поведінкових проблем. Соціальна профілактика дозволяє мінімізувати негативні наслідки стресу, втрати соціальних зв’язків, безробіття, сімейних конфліктів та інших кризових явищ, що супроводжують процес вимушеного переселення.

У структурі профілактичної діяльності виділяють декілька взаємопов’язаних етапів. Перший етап полягає у попередженні виникнення негативних явищ шляхом формування позитивних життєвих установок, навичок конструктивної поведінки та соціально схвалюваних моделей взаємодії. Другий етап спрямований на запобігання ускладненню проблемних ситуацій через своєчасне виявлення ризиків і надання необхідної допомоги. Третій етап передбачає контроль та корекцію поведінки, яка може мати негативні наслідки як для самої особи, так і для її соціального оточення.

Важливе місце у системі підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб займає соціальний супровід. Дана технологія соціальної роботи передбачає комплексну та тривалу допомогу сім’ї, яка перебуває у

складних життєвих обставинах. Соціальний супровід спрямований не лише на подолання наявних труднощів, але й на попередження виникнення нових проблем у процесі адаптації до нових умов життя.

У межах соціального супроводу фахівець здійснює оцінку потреб сім'ї, визначає основні проблеми та ресурси, складає індивідуальний план роботи, координує взаємодію між різними службами та контролює процес надання допомоги. Особливістю цієї форми роботи є індивідуальний підхід до кожної сім'ї, що дозволяє враховувати специфіку її життєвої ситуації, рівень соціальної адаптації та психологічний стан.

Соціальний супровід сімей ВПО може включати допомогу в оформленні соціальних виплат, пошуку житла, працевлаштуванні, влаштуванні дітей до закладів освіти, отриманні медичних послуг, налагодженні взаємин у сім'ї та громаді. Соціальний працівник при цьому виступає координатором допомоги та посередником між сім'єю і державними чи громадськими установами.

Однією з важливих форм роботи із сім'ями ВПО є соціальне консультування. Воно спрямоване на надання клієнтам інформаційної, психологічної, правової та соціально-педагогічної допомоги. У процесі консультування соціальний працівник допомагає особі або сім'ї усвідомити проблему, проаналізувати можливі шляхи її вирішення та прийняти оптимальне рішення.

Особливо актуальним для сімей внутрішньо переміщених осіб є сімейне консультування, оскільки вимушене переселення часто супроводжується загостренням внутрішньосімейних конфліктів, емоційним напруженням, труднощами у спілкуванні між батьками та дітьми. У таких випадках консультування спрямоване на покращення сімейної взаємодії, формування навичок конструктивного спілкування та стабілізацію психологічного клімату у родині.

Не менш важливим напрямом є соціально-педагогічна реабілітація, яка передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення соціальних

функцій особистості та сім'ї. Втрата житла, звичного соціального середовища, роботи, соціальних контактів негативно впливає на емоційний стан людини та її здатність до ефективного функціонування у суспільстві. Тому реабілітаційна робота орієнтована на відновлення соціальної активності, формування позитивної життєвої мотивації та розвиток навичок адаптації.

Соціально-педагогічна реабілітація може здійснюватися як в індивідуальній, так і в груповій формі. Вона включає психологічну підтримку, розвиток комунікативних навичок, організацію дозвілля, залучення до творчої та громадської діяльності, проведення тренінгів і груп взаємодопомоги.

Важливим етапом соціальної роботи є проведення соціальної діагностики сім'ї. Соціальна діагностика дає можливість оцінити реальний стан сім'ї, визначити її потреби, ресурси та проблеми. Для цього використовуються різні методи збору інформації: бесіда, спостереження, анкетування, інтерв'ю, аналіз документів, консультації з іншими спеціалістами.

У роботі із сім'ями ВПО соціальні працівники часто використовують такі інструменти соціальної діагностики, як генограма, карта соціальних контактів, екокарта та лінія життя. Застосування цих методик дозволяє більш глибоко проаналізувати соціальне оточення сім'ї, її взаємини, наявні ресурси підтримки та можливі ризики.

У практиці соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами широко використовуються різні стратегії втручання. Залежно від тривалості та змісту допомоги їх умовно поділяють на короткострокові та довгострокові.

Короткострокові стратегії спрямовані на оперативне подолання кризової ситуації та стабілізацію емоційного і соціального стану сім'ї. До них належать кризове втручання, аутріч-робота, екстрене консультування, надання гуманітарної допомоги та організація тимчасового проживання.

Основною метою таких заходів є швидке реагування на потреби клієнта та попередження поглиблення кризового стану.

Довгострокові стратегії орієнтовані на досягнення стійких позитивних змін у житті сім'ї. Вони включають соціальний супровід, інтеграційні програми, професійну адаптацію, розвиток життєвих компетентностей та підтримку економічної самостійності. Реалізація таких стратегій сприяє формуванню у сімей ВПО здатності самостійно вирішувати життєві труднощі та ефективно функціонувати у новому соціальному середовищ [24; 29; 31].

Особливого значення у роботі з внутрішньо переміщеними особами набувають індивідуальні, сімейні та групові форми роботи. Індивідуальна форма передбачає безпосередню взаємодію соціального працівника з конкретною особою або сім'єю. Вона дозволяє максимально враховувати індивідуальні особливості клієнта, його життєвий досвід, психологічний стан та потреби.

Індивідуальна робота може включати соціальне консультування, психологічну підтримку, кейс-менеджмент, кризове втручання, допомогу у працевлаштуванні та соціальному забезпеченні. Перевагою цієї форми є можливість встановлення довірливих взаємин між клієнтом і спеціалістом, що значно підвищує ефективність допомоги.

Сімейна форма роботи орієнтована на взаємодію з усією сімейною системою. Вона спрямована на стабілізацію внутрішньо сімейних відносин, покращення комунікації між членами родини, подолання конфліктів та формування позитивного психологічного клімату. Соціальний працівник у такому випадку працює не лише з окремими проблемами конкретної особи, а й з особливостями функціонування сім'ї загалом.

Групова форма соціальної роботи створює умови для взаємної підтримки, обміну досвідом та розвитку соціальних навичок. У роботі з ВПО широко застосовуються групи взаємодопомоги, тренінгові заняття,

психотерапевтичні групи, освітні програми та групові консультації. Групова взаємодія сприяє подоланню соціальної ізоляції, формуванню почуття приналежності та підвищенню соціальної активності учасників.

Ефективною формою роботи із сім'ями ВПО є тренінгова діяльність. Тренінги дозволяють учасникам не лише отримати нові знання, а й сформувати практичні навички, необхідні для успішної адаптації та подолання кризових ситуацій. Особливістю тренінгової роботи є активне залучення учасників до спільної діяльності, обговорення власного досвіду та виконання практичних вправ.

У роботі з сім'ями внутрішньо переміщених осіб застосовуються різні види тренінгів: психологічні, комунікативні, адаптаційні, батьківські, профорієнтаційні та мотиваційні. Психологічні тренінги спрямовані на зниження рівня тривожності, розвиток стресостійкості та емоційної саморегуляції. Комунікативні тренінги допомагають покращити навички спілкування, вирішення конфліктів та взаємодії у сім'ї і громаді.

Батьківські тренінги мають на меті підтримку батьків у процесі виховання дітей в умовах кризи та вимушеного переселення. Вони сприяють розвитку позитивного батьківства, покращенню емоційного контакту між батьками та дітьми, формуванню навичок ненасильницького спілкування [17; 21; 36].

Адаптаційні тренінги допомагають внутрішньо переміщеним особам краще орієнтуватися у новому соціальному середовищі, ознайомлюють із системою соціальних послуг, сприяють формуванню нових соціальних зв'язків та розвитку навичок самостійного вирішення життєвих труднощів.

Під час проведення тренінгів використовуються інтерактивні методи роботи: мозковий штурм, рольові ігри, групові дискусії, вправи на саморефлексію, кейс-метод, арт-терапевтичні техніки, вправи на релаксацію. Такі методи забезпечують активну участь кожного учасника та сприяють кращому засвоєнню нових моделей поведінки.

Особливістю тренінгової роботи з ВПО є необхідність врахування травматичного досвіду учасників. Саме тому соціальний працівник повинен створювати безпечну психологічну атмосферу, уникати повторної травматизації та забезпечувати підтримуючий стиль взаємодії у групі [34; 35; 37].

Соціальна профілактика в системі роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб посідає важливе місце, оскільки спрямована на попередження виникнення або загострення соціальних, психологічних, педагогічних та правових проблем. Її зміст полягає у здійсненні комплексу цілеспрямованих заходів, які допомагають мінімізувати негативний вплив кризових обставин на функціонування сім'ї. У роботі з ВПО профілактична діяльність охоплює соціально-психологічну підтримку, правове інформування, медико-соціальну допомогу, а також формування навичок самостійного подолання життєвих труднощів [20; 21].

У процесі реалізації профілактичної діяльності можна виокремити кілька взаємопов'язаних етапів. Перший етап передбачає попередження можливих негативних явищ шляхом формування у людини системи позитивних цінностей, соціально прийнятних моделей поведінки та відповідального ставлення до власного життя. Другий етап пов'язаний із запобіганням виникненню кризових ситуацій через своєчасне виявлення факторів ризику та надання необхідної допомоги. Третій етап полягає у здійсненні соціального контролю, спрямованого на недопущення поведінки чи діяльності, що можуть завдати шкоди самій особі, її родині або суспільству.

Однією з ефективних технологій соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами є соціальний супровід. Його сутність полягає у тривалій комплексній підтримці сім'ї або окремої особи, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Соціальний працівник у межах супроводу виконує функції координатора допомоги, забезпечує взаємодію між

різними установами та фахівцями, допомагає клієнтам отримати необхідні соціальні, психологічні, медичні чи правові послуги.

Соціальний супровід базується на принципах індивідуального підходу, добровільності, конфіденційності та партнерської взаємодії. У межах цієї форми роботи здійснюється оцінка потреб сім'ї, визначаються основні проблеми, складається індивідуальний план допомоги та контролюється процес його реалізації. Особливого значення соціальний супровід набуває у роботі з сім'ями, які мають дітей, осіб похилого віку, людей з інвалідністю або членів родини, що пережили психотравмувальні події.

Важливим напрямом діяльності є консультування, зокрема сімейне консультування. Воно спрямоване на надання допомоги у вирішенні конфліктів між членами сім'ї, покращення емоційного клімату та відновлення конструктивної комунікації. Соціальний працівник або психолог допомагає членам родини усвідомити причини проблемної ситуації, знайти шляхи її подолання та сформувати навички ефективної взаємодії.

У роботі з внутрішньо переміщеними особами широко застосовується соціально-педагогічна реабілітація. Її метою є відновлення порушених соціальних зв'язків, повернення людини до активної участі у суспільному житті та формування позитивної життєвої перспективи. Реабілітаційна діяльність може включати психологічну підтримку, навчання новим соціальним навичкам, допомогу у професійній адаптації, організацію освітніх та культурних заходів.

Для визначення потреб сім'ї та вибору оптимальних методів допомоги соціальні працівники використовують різні методи соціальної діагностики. До найбільш поширених належать бесіда, спостереження, анкетування, інтерв'ювання, аналіз документів, а також складання генограми, екокарти чи карти соціальних зв'язків. Такі методи дозволяють

отримати комплексну інформацію про умови життя сім'ї, її ресурси, проблеми та особливості взаємодії із соціальним середовищем.

У сучасній практиці соціальної роботи з ВПО використовуються як короткострокові, так і довгострокові стратегії втручання. До короткострокових належать кризове консультування, аутріч-робота та модель, орієнтована на виконання конкретних завдань. Їх основною метою є оперативне реагування на кризову ситуацію, стабілізація емоційного стану клієнта та забезпечення базових потреб.

Довгострокові стратегії спрямовані на забезпечення успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нове соціальне середовище. Вони передбачають розвиток особистісних ресурсів, підвищення рівня соціальної активності, формування економічної самостійності та зміцнення зв'язків із громадою. Такі стратегії реалізуються через довготривалі програми підтримки, професійного розвитку та соціальної адаптації.

Особливе місце у роботі з сім'ями ВПО займають індивідуальні та групові методи психологічної допомоги. Індивідуальна робота дозволяє враховувати особистісні особливості людини, її переживання та життєвий досвід. У межах індивідуальної підтримки застосовуються психологічне консультування, психотерапевтичні методики, елементи когнітивно-поведінкової терапії, методи арт-терапії та кризового втручання.

Групові форми роботи ґрунтуються на принципах взаємопідтримки та спільного переживання досвіду. Групи взаємодопомоги, тренінгові програми та терапевтичні групи сприяють зниженню соціальної ізоляції, формуванню відчуття приналежності та розвитку комунікативних навичок. Учасники таких груп отримують можливість поділитися власними переживаннями, знайти підтримку та відчути, що вони не залишилися наодинці зі своїми проблемами.

Однією з найбільш ефективних форм групової роботи є тренінги. Тренінгова діяльність передбачає активну участь усіх учасників, виконання практичних вправ, обговорення життєвих ситуацій та

формування нових моделей поведінки. У роботі з сім'ями внутрішньо переміщених осіб тренінги допомагають знизити рівень тривожності, підвищити психологічну стійкість та сприяють успішній адаптації до нових умов життя.

Психологічні тренінги орієнтовані на стабілізацію емоційного стану, подолання наслідків стресу та розвиток навичок саморегуляції. Значна увага приділяється формуванню резильєнтності, тобто здатності людини ефективно долати труднощі та адаптуватися до несприятливих обставин. Комунікативні тренінги спрямовані на покращення міжособистісної взаємодії, розвиток навичок активного слухання та конструктивного вирішення конфліктів.

Важливими є також батьківські тренінги, які допомагають дорослим краще зрозуміти потреби дітей, підтримати їх у кризових умовах та сформувати позитивні моделі виховання. Для багатьох сімей ВПО актуальними залишаються адаптаційні тренінги, що сприяють інтеграції у нову громаду, ознайомленню із системою соціальних послуг та розвитку навичок соціальної взаємодії.

У процесі проведення тренінгів використовуються інтерактивні методи роботи: рольові ігри, групові дискусії, мозкові штурми, вправи на саморефлексію, арт-терапевтичні техніки та вправи на релаксацію. Такі методи забезпечують активне залучення учасників до роботи та сприяють кращому засвоєнню нових знань і навичок.

Ефективність тренінгової діяльності значною мірою залежить від професійної компетентності соціального працівника, який виконує функції фасилітатора та координатора групового процесу. Він створює безпечну атмосферу, підтримує позитивну взаємодію між учасниками та сприяє розвитку довіри у групі.

Важливу роль у підтримці сімей внутрішньо переміщених осіб відіграють державні, міжнародні та громадські програми допомоги. Їх діяльність спрямована на забезпечення базових потреб населення,

відновлення соціального функціонування та створення умов для інтеграції ВПО у нові громади. Комплексний характер таких програм дозволяє охопити різні сфери життя переселенців: матеріальну, психологічну, освітню, медичну та правову.

Державні програми підтримки включають щомісячні грошові виплати, житлові програми, надання соціальних послуг, підтримку зайнятості та освітні гарантії для дітей. Значна частина цих програм реалізується через органи соціального захисту населення та центри зайнятості [5; 6; 9].

Поряд із державними структурами важливу допомогу внутрішньо переміщеним особам надають міжнародні організації та громадські об'єднання. Вони забезпечують гуманітарну підтримку, психологічне консультування, юридичну допомогу, реалізують програми соціальної адаптації та професійного розвитку.

Соціальний працівник у системі реалізації програм підтримки виступає посередником між клієнтом і соціальними інституціями. Він інформує сім'ї про можливості отримання допомоги, сприяє оформленню документів, координує взаємодію між різними службами та забезпечує соціальний супровід клієнтів.

Таким чином, методи і форми соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб характеризуються багатокомпонентністю та комплексністю. Їх ефективне поєднання дозволяє не лише задовольнити базові потреби переселенців, а й сприяє їх психологічному відновленню, соціальній адаптації та інтеграції у нове середовище.

2.3. Практичні рекомендації щодо вдосконалення роботи соціального працівника з сім'ями ВПО

Одним із ключових завдань державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб є забезпечення належних умов для їхнього проживання,

соціальної адаптації та інтеграції в громади, у яких вони перебувають. Особливої уваги потребують сім'ї з дітьми, оскільки саме вони найбільше страждають від наслідків вимушеного переміщення, втрати житла, соціальних зв'язків і звичного способу життя. Тому діяльність соціальних працівників повинна бути спрямована не лише на задоволення базових потреб ВПО, а й на створення умов для їхньої повноцінної інтеграції в суспільство.

Відповідно до чинної нормативно-правової бази внутрішньо переміщені особи мають право на отримання житла, соціальної допомоги, медичного забезпечення, працевлаштування, гуманітарної підтримки та психологічної допомоги. Реалізація цих прав можлива лише за умови ефективної міжвідомчої взаємодії та координації роботи соціальних служб, медичних установ, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та міжнародних партнерів. Саме комплексний підхід дозволяє забезпечити належний рівень підтримки ВПО та сприяє подоланню соціально-психологічних труднощів, які виникають у процесі адаптації до нових умов життя.

Важливою умовою ефективної соціальної підтримки є орієнтація на індивідуальні потреби внутрішньо переміщених осіб. Соціальна робота повинна здійснюватися з урахуванням віку, сімейного стану, рівня матеріального забезпечення, стану здоров'я та психологічного стану переселенців. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність допомоги та забезпечити адресність соціальних послуг. Особливого значення набуває залучення самих ВПО до процесу прийняття рішень, які стосуються їхнього життя, а також активна участь громад у формуванні сприятливого середовища для інтеграції переселенців.

Одним із важливих напрямів удосконалення соціальної роботи є формування позитивної мотивації ВПО до співпраці із соціальними працівниками та активної участі у процесі адаптації. Спільна діяльність, підтримка соціального оточення, розвиток навичок самодопомоги та

відновлення внутрішніх ресурсів сприяють підвищенню психологічної стійкості переселенців і допомагають їм ефективніше долати життєві труднощі.

У науковій літературі представлено різні підходи до оптимізації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Зокрема, дослідниця Ю. Гундертайло наголошує на необхідності впровадження комплексного травма- та гендерно-чутливого підходу до соціальної політики щодо ВПО. На макрорівні пропонується вдосконалення діяльності державних структур, збір і аналіз інформації про соціально-економічний стан переселенців, а також створення експертних платформ для вирішення актуальних проблем ВПО. На мезорівні важливого значення набуває інформаційна політика, спрямована на подолання стереотипів та формування позитивного ставлення до переселенців у приймаючих громадах. На мікрорівні основна увага приділяється соціально-психологічній підтримці ВПО, розвитку дружнього середовища та залученню переселенців до громадського життя.

Практичним прикладом ефективної організації соціальної роботи з ВПО є діяльність Вінницького міського центру соціальних служб. Від початку повномасштабної війни Вінницька область прийняла значну кількість переселенців із різних регіонів України. У громаді функціонують центри компактного проживання, надається гуманітарна допомога, реалізуються програми соціальної підтримки та працевлаштування. Важливу роль у цьому процесі відіграє співпраця органів місцевого самоврядування з міжнародними та громадськими організаціями.

Особливої уваги заслуговує програма «Єднання заради дії», у межах якої здійснюється правове консультування ВПО, проводяться тренінги та заходи, спрямовані на розвиток комунікативних навичок і соціальної адаптації переселенців. Подібні ініціативи сприяють формуванню відчуття підтримки, зменшують соціальну ізоляцію та позитивно впливають на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у нове середовище.

Важливим напрямом оптимізації соціальної роботи є також цифрова трансформація системи соціальних послуг. Значний потенціал у цьому контексті мають цифрові сервіси Міністерства цифрової трансформації України, зокрема застосунок та вебпортал «Дія». Використання цифрових технологій дозволяє спростити процедури отримання адміністративних і соціальних послуг, забезпечити швидкий доступ до необхідної інформації та підвищити рівень доступності допомоги для ВПО.

Не менш важливою є співпраця державних структур із громадськими та міжнародними організаціями. Громадський сектор оперативно реагує на потреби переселенців, надає гуманітарну, юридичну та психологічну допомогу, сприяє соціальній інтеграції ВПО та залучає міжнародне фінансування для реалізації соціальних проєктів. Міжнародні організації, зокрема UNICEF, UNHCR та IOM, забезпечують підтримку програм соціального захисту, психологічної допомоги та гуманітарного реагування [15; 17; 18; 34; 35].

До основних напрямів удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами доцільно віднести:

1. Забезпечення безпеки та належних умов проживання ВПО.
2. Подолання стигматизації та соціальних конфліктів.
3. Формування довіри між переселенцями, громадами та державними інституціями.
4. Розвиток житлових програм для ВПО.
5. Забезпечення доступу до якісної освіти та професійної підготовки.
6. Покращення медичного та психологічного супроводу переселенців.
7. Удосконалення системи соціальних виплат.
8. Сприяння працевлаштуванню та розвитку підприємницької діяльності.
9. Впровадження цифрових технологій у систему соціального захисту.
10. Розвиток міжсекторального партнерства.

Для підвищення ефективності діяльності інформаційно-ресурсних центрів, які працюють із ВПО, доцільно впроваджувати практичні рекомендації, розроблені на основі анкетування, опитувань та бесід із переселенцями та працівниками центрів.

Першочерговим напрямом є розширення спектра послуг. Інформаційно-ресурсні центри повинні надавати не лише базову соціальну допомогу, а й організовувати професійну перекваліфікацію, мовні курси, психологічну підтримку та фінансові консультації. Це сприятиме довготривалій адаптації переселенців та підвищенню їхньої самостійності.

Важливим елементом удосконалення роботи центрів є створення ефективної системи зворотного зв’язку. Регулярне анкетування, інтерв’ю та онлайн-опитування дозволять оцінювати якість послуг і враховувати потреби клієнтів під час організації роботи.

Необхідним напрямом є також посилення кадрового потенціалу. Для цього потрібно залучати додаткових фахівців – психологів, юристів, соціальних працівників, а також забезпечувати регулярне підвищення кваліфікації персоналу. Особливу увагу слід приділяти профілактиці професійного вигорання серед працівників соціальної сфери.

Важливу роль у підвищенні ефективності роботи центрів відіграє впровадження цифрових технологій. Створення онлайн-платформ, електронних баз даних та дистанційних консультацій дозволяє зробити соціальні послуги більш доступними та оперативними.

Перспективним напрямом є розвиток партнерства між інформаційно-ресурсними центрами, органами влади, громадськими організаціями та бізнесом. Така співпраця дозволяє залучати додаткові ресурси, розширювати перелік послуг і забезпечувати комплексну підтримку ВПО.

Окремої уваги потребує покращення матеріально-технічної бази центрів. Оснащення сучасною технікою, забезпечення доступу до інтернету та створення комфортних умов для клієнтів підвищують якість обслуговування та сприяють формуванню довіри до соціальних служб.

Важливим напрямом є також активна інформаційна робота. Використання соціальних мереж, офіційних сайтів, інформаційних кампаній та просвітницьких заходів дозволяє підвищити рівень обізнаності ВПО щодо доступних послуг та можливостей підтримки.

Доцільним є впровадження спеціалізованих програм підтримки для різних категорій переселенців – дітей, молоді, осіб похилого віку, людей з інвалідністю, багатодітних сімей та одиноких матерів. Індивідуалізований підхід сприятиме більш ефективній соціальній адаптації цих груп.

Важливим інструментом соціальної підтримки виступає організація груп взаємодопомоги. Такі групи створюють умови для емоційної підтримки, обміну досвідом та формування відчуття спільності серед переселенців.

Необхідною умовою підвищення ефективності роботи інформаційно-ресурсних центрів є систематичний моніторинг їх діяльності. Аналіз статистичних даних, оцінювання якості послуг та врахування відгуків клієнтів дозволяють своєчасно виявляти проблеми та вдосконалювати роботу центрів.

Таким чином, удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами потребує комплексного підходу, що поєднує розвиток соціальних послуг, впровадження цифрових технологій, міжсекторальне партнерство та активну участь громад. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності соціальної підтримки ВПО, покращенню якості їхнього життя та успішній інтеграції у нові громади.

Висновки до 2-го розділу

У другому розділі було досліджено практичні аспекти діяльності соціального працівника у роботі з сім’ями внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей. Особливу увагу приділено визначенню основних напрямів

соціальної роботи, методів і форм надання допомоги, а також розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення соціальної підтримки ВПО.

У процесі дослідження встановлено, що діяльність соціального працівника у роботі з сім'ями внутрішньо переміщених осіб має комплексний характер і охоплює соціальну підтримку, психологічну допомогу, соціальний супровід, правове консультування, сприяння працевлаштуванню та соціальній адаптації. Доведено, що ефективність допомоги значною мірою залежить від комплексного підходу, який передбачає взаємодію різних соціальних інституцій та поєднання різних видів підтримки.

Проаналізовано методи та форми соціальної роботи з сім'ями ВПО. Встановлено, що найбільш результативними є соціально-економічні, психолого-педагогічні, правові та комунікативні методи роботи. Серед форм соціальної роботи особливе значення мають індивідуальна робота, групові заняття, соціальний супровід, консультування, кризове втручання та організація груп взаємодопомоги. З'ясовано, що соціальний супровід виступає однією з найбільш ефективних форм підтримки, оскільки забезпечує довготривалу допомогу сім'ї та сприяє її адаптації до нових умов життя.

У ході дослідження визначено, що важливу роль у роботі з внутрішньо переміщеними особами відіграють сучасні технології соціальної роботи, зокрема кейс-менеджмент, міждисциплінарна взаємодія, тренінгові програми, цифрові технології та кризове консультування. Їх застосування дозволяє забезпечити більш адресну, оперативну та ефективну допомогу сім'ям ВПО.

Виявлено, що ефективність професійної діяльності соціального працівника значною мірою залежить від рівня його професійної компетентності, комунікативних навичок, здатності встановлювати довірливі взаємини з клієнтами, координувати надання допомоги та враховувати індивідуальні потреби кожної сім'ї. Важливого значення

набувають емпатія, стресостійкість, навички міжвідомчої взаємодії та здатність працювати в умовах кризових ситуацій.

На основі проведеного аналізу було розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення соціальної роботи з сім’ями внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, визначено необхідність:

розширення доступу до психологічної допомоги та програм психосоціальної підтримки;

удосконалення діяльності соціальних служб та інформаційно-ресурсних центрів;

розвитку програм соціальної адаптації та професійної перекваліфікації;

впровадження цифрових технологій у систему соціальної підтримки;

посилення партнерської взаємодії між державними установами, громадськими організаціями та міжнародними структурами;

організації груп взаємодопомоги та спеціалізованих програм підтримки для різних категорій ВПО;

здійснення систематичного моніторингу ефективності соціальної роботи.

Таким чином, проведений практичний аналіз підтвердив, що соціальна робота з сім’ями внутрішньо переміщених осіб повинна бути системною, комплексною, гнучкою та орієнтованою на довготривалу підтримку. Лише за умов поєднання соціальної, психологічної, правової та інформаційної допомоги можливо забезпечити успішну адаптацію та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у нове соціальне середовище, сприяти відновленню їхнього соціального функціонування та покращенню якості життя.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та практичний аналіз особливостей соціальної роботи з сім’ями внутрішньо переміщених осіб, які мають дітей. Актуальність дослідження зумовлена масштабними соціальними наслідками воєнних дій в Україні, що призвели до значного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та посилення потреби у професійній соціальній підтримці цієї категорії населення.

У ході дослідження встановлено, що внутрішньо переміщені особи є однією з найбільш уразливих соціальних груп, оскільки вимушене переселення супроводжується втратою житла, роботи, соціальних зв’язків, звичного способу життя та відчуття безпеки. Особливо складною є ситуація сімей ВПО, які мають дітей, адже вони одночасно стикаються з матеріальними труднощами, психологічними переживаннями та проблемами соціальної адаптації. Доведено, що діти в умовах вимушеного переміщення потребують особливої уваги, стабільного емоційного середовища та комплексної підтримки з боку держави, громади та фахівців соціальної сфери.

У першому розділі роботи проаналізовано теоретичні засади соціальної роботи з сім’ями внутрішньо переміщених осіб. Визначено сутність поняття «внутрішньо переміщені особи», охарактеризовано їх соціальний статус та нормативно-правове забезпечення в Україні. Встановлено, що соціально-психологічні проблеми сімей ВПО проявляються у високому рівні тривожності, стресу, емоційного виснаження, труднощах адаптації, порушенні соціальних зв’язків та ризику соціальної ізоляції. З’ясовано, що ефективна соціальна робота з такими сім’ями повинна ґрунтуватися на принципах комплексності, індивідуального підходу, гуманізму, конфіденційності та міжвідомчої взаємодії.

У другому розділі досліджено практичні аспекти діяльності соціального працівника у роботі з сім’ями ВПО, що мають дітей. Визначено основні напрями професійної діяльності соціального працівника, серед яких важливе місце займають соціальна підтримка, психологічна допомога, соціальний супровід, правове консультування та сприяння соціальній адаптації переселенців. Проаналізовано методи та форми соціальної роботи, зокрема індивідуальне консультування, групову роботу, кризове втручання, кейс-менеджмент, тренінгові програми та організацію груп взаємодопомоги. Встановлено, що найбільш ефективною є комплексна модель підтримки, яка поєднує соціальні, психологічні, правові та інформаційні послуги.

У процесі дослідження з’ясовано, що важливу роль у підвищенні ефективності соціальної роботи відіграють сучасні цифрові технології, міждисциплінарна взаємодія та партнерство між державними структурами, громадськими організаціями й міжнародними інституціями. Доведено, що ефективність роботи соціального працівника значною мірою залежить від його професійної компетентності, здатності встановлювати довірливі стосунки з клієнтами, оперативно реагувати на кризові ситуації та враховувати індивідуальні потреби сімей ВПО.

На основі проведеного аналізу розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення роботи соціальних працівників із сім’ями внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, обґрунтовано необхідність:

удосконалення діяльності соціальних служб та інформаційно-ресурсних центрів;

розширення доступу до психологічної допомоги та програм психосоціальної підтримки;

розвитку програм соціальної адаптації, професійної перекваліфікації та працевлаштування;

впровадження цифрових технологій у систему соціальної підтримки;

розвитку партнерства між державними установами, громадськими організаціями та міжнародними фондами;

організації груп взаємодопомоги та спеціалізованих програм підтримки для різних категорій ВПО;

здійснення систематичного моніторингу ефективності соціальної роботи.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що соціальна робота з сім’ями внутрішньо переміщених осіб є важливим напрямом сучасної соціальної політики України та потребує комплексного, системного й довготривалого підходу. Ефективна підтримка ВПО можлива лише за умови координації зусиль держави, соціальних служб, громадських організацій і міжнародних партнерів. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню якості соціальної підтримки, успішній інтеграції сімей ВПО у нові громади, покращенню їхнього психологічного стану та забезпеченню належних умов для повноцінного життя і розвитку дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 №1706-VII.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 №2671-VIII.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 №2402-III.
4. Постанова КМУ №505 «Про облік внутрішньо переміщених осіб».
5. Постанова КМУ №332 «Деякі питання виплати допомоги внутрішньо переміщеним особам».
6. Постанова КМУ №859 «Про розвиток системи соціальних послуг».
7. Конституція України. – Київ, 1996.
8. Міністерство соціальної політики України. Статистика ВПО. – Київ, 2025–2026.
9. Державна служба зайнятості України. Звіти про працевлаштування ВПО. – 2025.
10. Національна соціальна сервісна служба України. Соціальні послуги для ВПО. – 2025.
11. Державна служба статистики України. Соціально-економічні показники. – 2025.
12. Інформаційно-обчислювальний центр Мінсоцполітики. Аналітика ВПО. – 2025.
13. Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення. 1998.
14. ООН. Звіти щодо внутрішнього переміщення. 2024–2025.
15. Міжнародна організація з міграції. Ukraine IDP Report. 2024–2025.
16. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Humanitarian Reports. 2024.
17. UNICEF. Child Protection in Emergencies. 2024.
18. UNHCR. Ukraine Situation Report. 2025.
19. World Bank. Internal Displacement and Social Protection. 2023.
20. Капська А. Й. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Центр учбової літератури, 2019.

21. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка. Київ: Центр учбової літератури, 2018.
22. Звєрєва І. Д. Соціальна робота в Україні. Київ, 2017.
23. Пінчук І. Я. Основи соціальної роботи. Київ: Академвидав, 2020.
24. Гусак Н. Є. Соціальна робота з вразливими групами населення. Київ, 2018.
25. Семигіна Т. В. Соціальна політика в Україні. Київ, 2018.
26. Харченко С. Я. Соціальна робота з сім'єю. Київ, 2019.
27. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика. Київ, 2020.
28. Міщенко М. Д. Соціальна адаптація особистості. Київ, 2017.
29. Cox D., Pawar M. International Social Work. Sage Publications, 2013.
30. Payne M. Modern Social Work Theory. London, 2014.
31. Dominelli L. Social Work in Crisis. Polity Press, 2015.
32. Healy K. Social Work Theories in Context. Palgrave, 2014.
33. Midgley J. Social Development Theory. Sage, 2014.
34. Карітас України. Програми підтримки ВПО. 2024.
35. Право на захист. Аналітичні звіти. 2024–2025.
36. Save the Children. Підтримка дітей ВПО. 2024.
37. Danish Refugee Council. IDP Assistance Programs. 2024.
38. Norwegian Refugee Council. Internal Displacement Reports. 2024.
39. Методичні рекомендації щодо роботи з ВПО. Київ, 2023.
40. Центри надання соціальних послуг: практичний посібник. Київ, 2023.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета для дослідження потреб сімей внутрішньо переміщених осіб

Мета анкети: визначення основних соціальних та психологічних потреб сімей ВПО, що мають дітей.

1. Вкажіть склад вашої сім'ї:

- ☐ 1–2 особи
- ☐ 3–4 особи
- ☐ 5 і більше

2. Чи має ваша сім'я статус внутрішньо переміщеної особи?

- ☐ Так
- ☐ Ні

3. З якого регіону ви були змушені переїхати?

4. Які основні труднощі виникли після переїзду?

- ☐ Пошук житла
- ☐ Пошук роботи
- ☐ Психологічний стрес
- ☐ Адаптація дітей до нової школи
- ☐ Інше

5. Чи отримує ваша сім'я соціальну допомогу?

- ☐ Так
- ☐ Ні

6. Чи потребують ваші діти психологічної підтримки?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

7. Яку допомогу ви вважаєте найбільш необхідною?

- ☐ Матеріальну
- ☐ Психологічну
- ☐ Освітню
- ☐ Соціальний супровід

ДОДАТОК Б

Опитування для сімей з дітьми (ВПО)

Блок 1: Соціально-демографічний профіль

1. Склад сім'ї: (Кількість дорослих, кількість дітей, наявність людей похилого віку чи осіб з інвалідністю).

_____

2. Чи є сім'я повною? (Якщо ні, чи підтримується зв'язок з іншим з батьків).

_____

3. Чи є у родині особи з ветеранським статусом або ті, хто зараз перебуває в лавах ЗСУ?

_____

4. Статус житла на цей час: (Орендована квартира, шелтер/МКП, проживання у родичів, власне придбане житло).

_____

Блок 2: Стан здоров'я та медичні потреби

1. Чи має хтось із членів родини хронічні захворювання, що потребують постійного лікування?

_____

2. Чи підписана декларація з сімейним лікарем за новим місцем проживання?

_____

3. Чи вчасно дитина отримує планові щеплення? (Так/Ні/Потрібна консультація).

_____

4. Потреба в допоміжних засобах: (Окуляри, слухові апарати, інвалідні візки, ортопедичне взуття).

_____

Блок 3: Психоемоційний стан та адаптація дитини

1. Які зміни в поведінці дитини ви помітили після переїзду?

•☐Підвищена тривожність / страхи

•☐Порушення сну (нічні жахи)

•☐ Агресія або надмірна замкнутість

•☐Проблеми з концентрацією уваги

•☐Зміни не спостерігаються

2. Як дитина комунікує з однолітками на новому місці? (Легко заводить друзів / уникає спілкування / спілкується лише онлайн з колишніми друзями).

_____

3. Чи відчуваєте ви, як батьки, ознаки емоційного вигорання або депресивного стану? (Оцініть від 1 до 10).

_____

Блок 4: Освіта, розвиток та дозвілля

1. Формат навчання дитини:

•☐Очне (у місцевій школі/садку)

•☐Дистанційне (у своїй рідній школі онлайн)

•☐Змішане

•☐Не навчається (вказати причину)

2. Чи має дитина облаштоване місце для навчання та відпочинку?

_____

3. Яких навичок дитина хотіла б набути? (Програмування, мови, спорт, мистецтво).

_____

5. Які культурні заходи були б цікаві вашій родині? (Вистави, майстер-класи, екскурсії).

_____

Блок 5: Економічна стійкість та працевлаштування

1. Джерела доходу сім'ї: (Державні виплати, заробітна плата, гуманітарна допомога, заощадження).

_____

2. Чи працюють дорослі члени родини?

•☐Так, на постійній основі

•☐Так, фріланс/підробіток

•☐У пошуку роботи (яка сфера?)

•☐Не мають можливості працювати (догляд за дітьми/хворими)

2. Чи потрібна допомога у перекваліфікації або складанні резюме?

_____

Блок 6: Інтеграція в громаду

1. Чи відчуваєте ви себе частиною нової громади?

_____

2. Яких ресурсів у вашому поточному місті/селі вам бракує найбільше? (Інформації, транспортного сполучення, дитячих майданчиків тощо).

_____

3. Чи готові ви долучатися до волонтерських або громадських ініціатив у цій громаді?

ДОДАТОК В

Приклад програми соціальної підтримки сімей ВПО

Назва програми:

Соціальна підтримка та адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб.

Мета програми:

Забезпечення соціальної, психологічної та освітньої підтримки сімей ВПО, що мають дітей.

Основні завдання програми:

сихологічна підтримка дітей і батьків.

прияння соціальній адаптації сімей у новому середовищі.

ідтримка дітей у процесі навчання.

абезпечення доступу до соціальних послуг.

Основні заходи:

- психологічні консультації
- групи підтримки
- тренінги для батьків
- творчі заняття для дітей
- соціальний супровід сімей

ДОДАТОК Г

Схема комплексної підтримки сімей ВПО

Система підтримки сімей внутрішньо переміщених осіб включає взаємодію таких структур:

- соціальні служби
- освітні заклади
- медичні установи
- громадські організації
- місцеві громади
- міжнародні гуманітарні організації

Спільна діяльність цих структур дозволяє забезпечити комплексну підтримку сімей та сприяє їхній соціальній адаптації.